

3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр./ Документи, матеріали, спогади: У трьох томах. – Т.3. Спогади. – Львів. 2002.
4. Свинко Й., Лановик Б. Межовий край у вогні (Польсько-українські відносини у 1944-1947 рр.). – Тернопіль, 2004.
5. Кіцак В. Житлове влаштування переселенців з Польщі в УРСР та наділення їх землею// Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. IX. – Тернопіль, 1999.
6. Гонтар Т. Переселенці з Польщі на Подніпров'ї у 1944 – 1946 рр./ Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип.11. – Тернопіль, 2000.
7. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДнО) – Ф. 19. – Оп. 4. – Спр. 268.
8. Державний архів Запорізької області – Ф. 102. – Оп. 1. – Спр. 1168.
9. ДАДнО. – Ф.19. – Оп. 5. – Спр. 96.
10. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1166.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 25.

В. В. Кононенко

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945 – 1947 рр.)

У повоєнний період село залишалося найслабшою ланкою радянської економіки. Воно зазнало важких демографічних і матеріальних втрат, що не могло не вплинути на його загальне становище.

Окремі аспекти повоєнної сільськогосподарської політики відображено у дослідженнях вітчизняних та російських істориків В. Барана, В. Даниленка, В. Кириченка, В. Сергійчука, І. Шульги, О. Вербицької, Ф. Зими, О. Зубкової, В. Попова. У них проаналізовано сільськогосподарську політику Компартії та її вплив на українське село.

У пропонованій статті автор ставить за мету проаналізувати становище українського села в перші роки після Великої Вітчизняної війни і визначити основні механізми впливу на нього радянської влади. Об'єкт вивчення – становище українського селянства в 1945 – 1947 рр., предмет – механізми впливу на нього радянської влади.

Унаслідок війни на початок 1945 року сільське населення республіки порівняно з відповідним періодом 1941 року зменшилося більше ніж на 7,4 млн. осіб, або на 27,2 % (з 27231,5 тис. осіб до 19815,8 тис. осіб), при цьому 73,3 % вибулого населення становили чоловіки [1, 190]. Якщо до війни їхня чисельність поступалася жіночій на 8,9%, то після війни – на 43,5%. У жалюгідному стані була матеріально-технічна база сільського господарства. Його валова продукція в 1945 р. не перевищувала 60% довоєнного рівня [2, 36]. Усі попередні заходи влади залишалися малоефективними. Насильницька колективізація, низька матеріальна зацікавленість селянства не сприяли росту продуктивності праці й зумовлювали те, що більшість колгоспів і радгоспів працювала збитково.

Особливе занепокоєння у влади викликали антиколгоспні настрої, які особливо поширилися ще під час війни. За цих умов радянська влада розробила

нові заходи щодо піднесення сільського господарства, які за своєю суттю були такими ж репресивними й тоталітарними, як і попередні. Тепер “класового ворога” виявляли серед колгоспників. Саме продовольчі невдачі штовхали керівництво держави до пошуку нових ворогів. Невипадково нова хвиля репресій у СРСР розпочалася в Україні, де під час окупації багато селян вийшло з колгоспів, повернулося до одноосібного господарювання, а після повернення радянської влади не бажало повертатися в колективні господарства.

Радянському урядові та партії не вдалося остаточно витравити з українського колгоспника почуття дрібного власника. Післявоєнні антиколгоспні настрої все частіше поширювалися на території України. Після Берлінської конференції в народі ходили чутки, що союзники вимагають від Радянського Союзу ліквідації колгоспів. Колгоспниця Петрушевич із с. Киянка Чернігівської області висловилися так: “...Я ще сама не читала рішень конференції, але від окремих осіб чула, що на конференції союзники вимагають від Радянського Союзу ліквідувати колгоспи” [3, 43]. Такі чутки поширювалися з огляду на те, що український селянин бачив катастрофічний стан колгоспів та селянства в цілому. Лише по Вінницькій області органи військової цензури за перші три місяці 1945 р. виявили 3666 скарг на високі податки, безгосподарність у колгоспах, некомпетентність місцевих керівників [4, 33]. Пізніше, коли остаточно були поховані сподівання на те, що розпустять колгоспи, настрої серед селянства загострилися ще більше. Колгоспна система господарювання як джерело коштів для вирішення завдань країни, як форма своєрідного державного кріпацтва залишалася без змін. Голод 1946-1947 рр. не тільки не довів керівництву необхідність змін, а, навпаки, підштовхнув владу до ще суворіших репресій. Про це свідчать надмірно високі й нереальні плани хлібозаготівель, що мали постійну тенденцію до збільшення; великі обсяги експорту хліба й продуктів тваринництва за кордон; кримінальне переслідування “розкрадачів хліба”, які, згідно зі статтею 131 Конституції СРСР 1936 р., кваліфікувалися як “вороги народу”.

Одночасно з наступом на простих колгоспників влада посилювала репресії проти керівників колективних господарств. За даними влади, у 1946 р. та I кварталі 1947 р. судовими органами республіки розглянуто 1681 справу про злочини голів колгоспів. По Вінницькій області відкрито 66 справ, а по Кам'янець-Подільській – 113 справ [5, 305]. Засуджували бригадирів, завідувачів ферм.

Тоді ж на території Західної України та на інших приєднаних під час війни територіях УРСР активно продовжувався процес колективізації, що супроводжувався виселенням так званих “куркульських господарств”. Наприклад, лише в новоприєднаній Ізмаїльській області на вересень 1948 р. було колективізовано 87 % селянських господарств [6, 339].

Варто зазначити, що з часом набір адміністративно-економічних методів експлуатації сільського населення України починав вичерпуватися. Замість утихомирення, влада отримала розвалене сільське господарство й незадоволення народу, яке з особливою силою виявилось в роки голоду 1946 – 1947 рр., який особливо ускладнив відновлення

економічного життя. Ті роки для багатьох центральних та південних областей України були несприятливими через погодні умови: посуха, неврожай. Температура навесні, влітку 1946 р. на 2–8 градусів перевищувала середньомісячну попередніх років, а кількість опадів утричі, а подекуди і в 5–6 разів була нижчою від середньої норми. 20 серпня 1946 р. у Вінниці температура досягала 36,5 градусів, а в південних районах Вінницької та Кам'янець-Подільської областей – у затінку до 40 градусів [7, 35].

Посуха призвела до значного зменшення врожайності. Проте навіть цей урожай було важко вчасно і без втрат зібрати через нестачу необхідної техніки, тягової сили, реманенту. Однак не це було визначальним. Головна причина голоду полягала в позиції держави та партії, особливо центру, які повністю володіли інформацією про катастрофічну ситуацію в сільських районах, проте не вжили відповідних заходів. Обставини голоду 1946–1947 рр. були аналогічними до тих, що мали місце в 1932–1933 рр. Під виглядом заготівель держава проводила фактично повну реквізицію продовольчих ресурсів села і тим самим прирікала селянство на голодне животіння, смертельну безвихідь.

Першого післявоєнного року врожайність у колгоспах знизилася до 3,8 ц, а в радгоспах – до 4,5 ц. Валовий збір зернових у республіці становив 1946 року 531 млн. пудів, що було у 3–5 разів менше, ніж у 1940 р. Із 26397 колгоспів, які діяли влітку 1946 р. в Україні, 5500 не зібрали навіть тієї кількості зерна, яку засіяли [8, 336]. Однак партійне керівництво не тільки не зменшувало плану хлібозаготівель, а навіть збільшувало його. Із урожаю 1946 р. Вінниччина здала за планом хлібозаготівель 375923 тонни збіжжя, або стільки ж, як у 1932 р., коли область охоплювала вдвічі більшу територію [9, 152]. Завдання партійних органів було одне – хлібопостачання завершити достроково.

Становище населення з кожним днем ставало гіршим. Кількість голодних, хворих на дистрофію, померлих постійно збільшувалася. Унаслідок цього серед селянства наростало розчарування політикою ЦК ВКП(б). Усе частіше в Україні можна було почути, що "...при капіталізмі народ жив набагато краще, а зараз ми знаходимося в тулику. Колгоспи – це вічне рабство, народ виснажений, тому що немає життя..."; "...в нашому житті нічого хорошого немає і нічого не заробили..."; "...нам знову загрожує голод. Урожай був поганий і хліб ми їмо тільки по святах..." [10, 80]. Нестача продовольства спонукала владу зменшити постачання населення хлібною продукцією.

На травень 1947 р. в Україні вже було зареєстровано понад 900 тис. хворих на дистрофію, батьки залишали дітей, оскільки не могли їх прогодувати, мали місце випадки канібалізму (у січні–червні 1947 р. в Україні було зареєстровано 130 випадків людодійства, 189 випадків труподійства). Загалом у 16 східних, а також Ізмаїльській та Чернівецькій областях у 1946 р. померло 282 тис., а у 1947 р. – понад 520 тис. осіб [11, 29]. Проте це лише офіційні дані. Насправді ці цифри були набагато більшими.

Влада намагалася контролювати настрої та реакцію населення на такі події. Збір інформації про голод і пов'язані з ним факти злочинів МВС УРСР доручило Управлінню боротьби з бандитизмом, працівники якого з 20 грудня 1946 р. розпочали роботу,

пов'язану з аналізом, узагальненням і надсиланням інформації щодо голоду у вищі органи державної влади й управління [8, 339]. Згідно з її даними, на 15 липня 1946 р. по Україні було відкрито 1727 кримінальних справ, що стосувалися розкрадання „соціалістичного майна”. 90 % – справи про крадіжку колосків [12, 258].

Щоб залякати місцеве населення, влада широко застосовувала практику показових судів за місцем проживання. Секретар Вінницького обкому КП(б)У доповідав ЦК КП(б)У, що з початку збору врожаю в 1947 р. за такою практикою було засуджено 1196 осіб. Рішення судів широко висвітлювалися на шпальтах обласних і районних газет, що дало можливість знизити рівень злочинності на 30 % [13, 54].

Щоб тримати суспільну атмосферу під контролем, офіційна хроніка приховувала наслідки голодомору. Всесоюзна преса, українська республіканська, обласна, районна картала порушників строків хлібоздачі, засуджувала тих, кого ввіймали за колоски, не беручи до уваги, що це був, можливо, їхній останній шанс на порятунок. Однак поступово неофіційними каналами інформація про голод поширюється в усі куточки України. "...Я і мої робітники знаходимося в сум'ятті. Чому нам про це (голод – К.В.) ніхто не говорить і преса про це мовчить?" – питав бригадир теслярів тресту "Маківбуд" [14, 6]. Намагалися применшити наслідки лиха й місцеві органи перед вищими інстанціями. Партійне керівництво Кам'янець-Подільської області, визнаючи, що з наближенням весни у колгоспників і населення міст зменшуються запаси продовольства, хліба, картоплі, овочів, а ціни на колгоспних ринках щодня підвищуються, звітувало секретареві ЦК КП(б)У М.С. Хрущову, що "все це приводить до великих продовольчих труднощів (курсів наш – К.В.)..." тоді, коли голод набирав рис національної катастрофи [15, 14]. Продовжуючи традиції вихваляння рішень партії, воно констатувало, що "лише завдяки колгоспному ладові населення області порівняно легше (в порівняно з 1921 р. – К.В.) переносить лихоліття цього року" [15, 14].

Свідома частина комуністичного активу намагалася звернути увагу на прорахунки партійного керівництва. Так, група комуністів села Михайлівки Ямпільського району Вінницької області вказувала на важке становище в південних районах Вінницької області, де село, яке складалося з 500–600 дворів, щодня хоронило 12–15 осіб: "Можемо впевнено констатувати, що земля залишиться незасіяною. Крім цього, у цих районах лютує злочинство, ріжуть людей. Є випадки людодійства. Просимо підтримати наш народ" [16, 44].

Голод змусив певну частину населення відкрито виступити проти радянської влади. Воно все частіше вдавалося до агітації проти радянської влади, прихованого саботажу, а в деяких випадках навіть до терористичних актів щодо партійного, радянського, комсомольського, колгоспного активів. Голод призвів до зростання злочинності в Україні. Так, на території Кам'янець-Подільської області значно поширилися кримінальні злочини: пограбування, вбивства, крадіжки, а в окремих районах злочинність досягнула значних розмірів і мала тенденцію до зростання. У таких містах і районах, як Шепетівка, Ізяслав, Славута, Старокостянтинів, Віньковці, Кам'янець-Подільський

і Волочеськ, зростання злочинності граничило з “форменим розгулом бандитизму” [17, 47]. Найбільшою загрозою для влади стало поширення діяльності ОУН–УПА. За оцінкою влади, представники саме цієї організації найчастіше здійснювали терористичні акти щодо радянсько-партійного активу, знищували ферми й худобу, комори з насіннєвим зерном, грабували кооперації, закликали до збройного повстання.

Варто зазначити, що акти “контрреволюційної діяльності” сколихнули всю Україну, навіть ті робітничі райони, які завжди надавали режимові значну підтримку. Так, у листопаді 1947 р. у парку культури й відпочинку залізничної станції м. Макіївка була підірвана скульптура Й.В. Сталіна [18, 33]. Проте найбільше аналогічних випадків було саме в селах. 2 серпня 1947 р. секретар ЦК КП(б) Л. Каганович, присланий із Москви для підсилення ефективності битви за хліб (замінивши на цьому посту М. Хрущова), у листі до секретарів обкомів КП(б)У, МДБ, Прокурора УРСР про антирадянські дії ворожих елементів в Україні вимагав прискіпливо розглянути 129 найяскравіших випадків антирадянської злочинної діяльності і негайно доповісти [19, 212].

Значна частина населення України, зневірившись у ефективності діяльності влади та покладаючись на власні сили, шукала порятунку від голоду в західних областях України. Так, за даними адміністрації Козятинської залізничної станції, лише через цей важливий залізничний центр за добу проїжджали на захід України більше 15 тис. пасажирів. Ще більше їх минало станцію Жмеринка [20, 152].

Російський історик Ф. Зима стверджує, що голод привів до “війни за шматок хліба голодних проти голодних” [21, 92]. Голодні міські жителі грабували села, а селяни направлялися в міста. За підсумковими довідками МВС СРСР, кількість кримінальних злочинів і засуджених у 1946–1947 рр. порівняно з 1945 р. значно зросли, а найпоширенішим злочином стали дрібні крадіжки.

На жаль, є всі підстави стверджувати, що українські голодомори як 1932–1933, так і 1946–1947 рр. були не наслідком природних катаклізмів, а цілеспрямованою акцією сталінського керівництва. Українські голодомори насамперед повинні були ослабити біологічну силу народу. Супутниками голодомору завжди поставали хвороби, епідемії та різке падіння народжуваності. Найстрашнішим для української нації стало те, що до наслідків голодомору додався ще й моральний занепад людей, для яких існувала тільки проблема виживання: наїстися чи загинути. Голодомори руйнували психологію українців: нищили їхню мораль, віковічні звичаї, світосприймання, робили покірним, байдужим до всього натовпом, який легко піддається асиміляції.

У цьому дослідженні автор зробив лише частковий аналіз повоєнної сільськогосподарської політики та становища українського села. Серед цілого арсеналу засобів впливу влади на селянство він зосередив свою увагу найбільш чиним на голодоморі 1946–1947 рр. Проте подальшого вивчення потребують репресивна податкова політика влади, вплив на селянство грошової реформи 1947 р., скасування карткової системи, боротьба із злочинністю на селі та інші засоби кріпосницької сільськогосподарської політики влади в перші повоєнні роки.

1. Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов СССР: Сб. статей. – М.: Наука, 1983.
2. Пыжиков А.В. Советское послевоенное общество и предпосылки хрущевских реформ // Вопросы истории. – 2002. – № 2.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1449.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 136. – Оп. 13. – Спр. 53.
5. Голод в Україні. 1946-1947: Документи і матеріали. – Н.-Й.: Вид. М.П. Коць, 1996.
6. Чорна книга України: Збірник документів, матеріалів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе // Упоряд., ред. Ф. Зубанича. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1998.
7. Гальчак С. Білі плями скорботи (Причини голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 років на Поділлі). – Вінниця: Логос, 1998.
8. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн.1. – К.: “Либідь” – “Військо України”, 1994.
9. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континет – ПРИМ, 1993.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4557.
11. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 рр. // УДК. – 1990. – № 8.
12. Голод в Україні. 1946-1947 рр.: Документи і матеріали / Гол. упор. О.М.Веселова. – К., Н.-Й.: Вид-во М.П. Коць, 1996.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4961.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2836.
15. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 487. – Оп. 4. – Спр. 635.
16. ДАВО. – Ф. 136. – Оп. 13. – Спр. 134.
17. ДАХО. – Ф. 487. – Оп. 4. – Спр. 437.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4962.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4960.
20. Романюк І. Трагічні події 1946–1947 рр. на Вінничині // Голод 1946–1947 років в Україні: Причини і наслідки: Міжнародна наукова конференція, Київ, 27 травня 1997 р.: Матеріали. – К., Н.-Й.: Вид-во М.П. Коць, 1998.
21. Зима В.Ф. Социология бесправия. Реакция сталинской юстиции на голод в СССР 1946–1947 гг. // Социс. – 1999. – №2.

А.О. Саржан

ВІДНОВЛЕННЯ ТВАРИННИЦТВА У СХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1945 – ПОЧАТОК 1950 рр.)

Тваринництво є однією з провідних галузей сільського господарства східного регіону України. У цьому промислово розвинутому районі, де абсолютно переважає міське населення, тваринництво формувалося насамперед як галузь, спрямована на задоволення потреб городян у продуктах харчування. У зв'язку з цим тут зосереджено переважно м'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво.

Аналіз опублікованої літератури свідчить, що окремі дані щодо розвитку тваринництва в східному регіоні України в 40–50-ті рр. ХХ ст. є у багатьох дослідженнях, однак немає жодної роботи, в якій би спеціально висвітлювався процес повоєнного